JELEN LENNI BUDAPESTEN

Békés Márton–Gyarmati István–Takács Tamás Péter: *Budapest hegei*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Budapest, 2019. 142 oldal, 3500 Ft

A város nem csupán körbeveszi, hanem szinte maga alá temeti az életünket. Megszabja a lépteink ritmusát, magába szívja félelmeinket és reményeinket. Általában is érvényes tehát Bergyájev Dosztojevszkij műveiről tett megállapítása, miszerint azokban „a város az ember tragikus sorsa". Lényegében ezen a gondolaton alapul a *Budapest hegei* című album is, azzal a különbséggel, hogy az orosz író lélektani regényeitől eltérően a tragikus sors nyomait nem az ember belső világában, hanem az élet külső tereiben tárja fel.

A kötetet Takács Tamás Péter grafikai tervezése teszi egységes kompozícióvá, Békés Márton szövegeit kombinálva Gyarmati István fényképeivel. Koncepciója nem egyszeri olvasásra, hanem városi bolyongásra, nyomolvasásra, a múlt és a jelen összefüggéseinek értelmezésére irányul. A képek és a szöveg követésével a II. világháború, az 1956-os szabadságharc és a hidegháborús időszak nyomai mentén járhatjuk be a várost. Sétánk során látjuk, hogy a golyónyomoktól borított házból villanyfény szűrődik ki, egy szakdolgozatkötést hirdető felirat elvonja a figyelmünket az utca testén éktelenkedő sebekről, elsuhan szemünk előtt a villamos, és közben felpillantva észrevesszük, hogy a háttérben a homlokzat ágyúlövés nyomát őrzi.

Az ember sorsa külsővé vált, tárgyiasult és poszt-apokaliptikus vízióként tárul elénk, hiszen jól kivehető emberi alakokat nem is látunk a képeken. Budapest sebeit már nem a budapestiek viselik, hanem a város. Erre utal a könyv második fejezete, amely a *Városi Konfliktusok Múzeuma* címet viseli. A múzeumok saját összefüggésrendszerükből kiragadott tárgyak gyűjtőhelyei, ezért **a *Budapest hegei* arra kérdez rá, hogy a globalizáció és a felgyorsult idő sodrában megmaradt-e Budapest az élő emlékezet összefüggő közegének**, vagy – ahogy Pierre Nora megfogalmazta – „a folyamatosság érzése a helyekbe költözött át"? A cím is eldöntetlenül hagyja ezt a kérdést, hiszen míg a sebek intenzív jelenlétet és élő szövetet feltételeznek, addig a hegek a norai értelemben már mindenképpen a *történelem*hez kapcsolódnak. A kötet azt a kérdést feszegeti, hogy Budapest rendelkezik-e azzal a karizmával, ami a város nevét 1956-ban a hősiességgel tette egyjelentésűvé. Használható egyfajta múzeumi katalógusként is, amivel kezünkben bebarangolhatjuk a fővárost, de ebből az értelmezésből sok minden következik. A szöveg visszatérően utal a semlegesítés folyamatára, ami szerves emlékezetközösségek felbomlása után csak a múlt holt preparátumait hagyja hátra, de Békés Márton a várost „élő múzeumnak" is nevezi, ami rávilágít arra, hogy nem pusztán kiállítási tárgyakról van szó, hanem végső soron rólunk, a mi sorsunkról. Figyelemreméltóan hangsúlyozza ezt a könyv címe is, hiszen a történelmi korok sehol sem múlnak el sebek nélkül, de Közép- és Kelet-Európában a sebeknek különös jelentőségük van a kollektív emlékezetben.

A politikai közösség – a nemzet vagy épp a város – antropomorfizációja a legősibb időktől végigkíséri a gondolkodástörténetet, amiről számos ikonográfiai példa is árulkodik. Johann Nell fametszete a lemetszett karú Hungária nőalakról Magyarország 16. századi veszteségeit végzetes sebekként ábrázolja, az ország szimbolikus testét párhuzamba állítva a magyar királyok és hősök holttesteivel. Krisztus öt sebének és feltámadásának szimbolikája Lengyelország három felosztása és a II. világháború kapcsán erőteljes képekben fejezte ki Közép-Európa hányattatott sorsát, de

kísértetiesen hasonló motívumok jelentek meg Trianon esetében is a keresztre feszített Hungáriát ábrázoló képeslapokon és a „népek Krisztusa, Magyarország" képzetében. A sebek emlékeztetnek az egyén életét meghaladó történeti folytonosságra, de a (politikai) test törékeny jelenvalóságára is, hiszen minden esetben seb*hely*ről beszélünk. A seb a tér és az idő sajátos találkozóhelye, hiszen jelenlétet kölcsönöz magának az elmúlásnak. Ezeken a sebhelyeken keresztül mutatja be Budapest 20. századi történelmét a *Budapest hegei* című kötet, amely nem a politikai test szimbolikus, hanem a város nagyon is konkrét sérüléseit tárja elénk.

Hogy a kötet mégsem sebekről, hanem hegekről szól, abban nagy szerepe van annak, hogy a múlt nyomai gyakran az érzékelhetőség határán vannak, de általában könnyen elkerülik a figyelmünket. Ebből a szempontból különösen érdekes vállalkozás a kötet összeállítása, és nem esik messze a „törvényszéki építészet" (Eyal Weizman) elmúlt évtizedben kibontakozó kutatási irányától, ami az erőszak olyan nyomait rekonstruálja, melyek gyakran már az észlelhetőség határán vannak. Ez a törekvés talán a holokauszt építészeti nyomai kapcsán vonta magára a legnagyobb figyelmet, amikor a holokauszttagadók a szemtanúk beszámolóival szemben a fennmaradt épületek egyes tulajdonságaival érveltek. A méltatlan viták rámutattak arra, hogy a történettudománynak szélesebb apparátussal kell vállalkoznia a múlt feltárására, és a totalitárius erőszak építészeti szempontú vizsgálatára nagyobb hangsúlyt kell fektetnie. Belgrád Staro Sajmište nevű városrészében már interdiszciplináris kutatócsoport tárta fel egy koncentrációs tábor szabad szemmel többé nem látható létesítményeit, méghozzá ásatások nélkül detektálva az épületek nyomait. A *Budapest hegei* ehhez hasonló megközelítést képvisel, amikor azt állítja, hogy *az erőszakot az elmúlás nem teszi meg nem történtté*. Lapjain az „eltűnés esztétikája" (Paul Virilio) nyer ontologikus hangsúlyokat. Rácsodálkoztat a történelem konkrétságára, vagyis arra, hogy a II. világháború (ostrom, bombázás), 1956 és a hidegháborús készülődés emlékei nem csupán olyan történetek, amelyek a narratív folytonosság képzetével ruházhatják fel a jelenünket, hanem ugyanahhoz a valósághoz tartoznak, amelyben a mindennapjainkat éljük.

A kötetben látható sebek a házfelújítások és a városi tér átrendeződése miatt fokozatosan eltűnnek, így az album „múzeumi katalógusból" jó eséllyel forrásgyűjteménnyé válik egykor. Egyáltalán nem mindegy azonban, hogy milyen viszonyt alakítunk ki a városi térrel. Ha a folyamatosság érzése csakugyan a helyekbe költözött, akkor a „mindenhonnani távollét" (Paul Virilio) globalizációja és a modern háborúkban megképződött felfoghatatlan pusztítókapacitás arra kell, hogy késztessen minket, hogy *a környezettudatosságot a hely szellemére is kiterjesszük*. Természetvédelmi területeink már vannak – ez a könyv pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy esetleg „emlékezetvédelmi területek" létrehozása is indokolt lehet. Békés *Az utolsó felkelés* (2014) című és Böcskei Balázzsal közösen jegyzett *Ki!* (2015) című művében is hasonló humánökológiai problémákat feszeget, a korábbi gondolatmenetek visszaköszönnek ebben a várostörténeti munkában is, amely arra indítja az olvasót, hogy értelmezze újra helyét a társadalmi és természeti környezet összefüggésrendszerében. „A város mindenekelőtt történet, társadalmi szövet és antropológiai állomány. Ezen kívül test: méghozzá a lakók korpusza" – olvassuk a könyvben, amely számos tekintetben túlfeszíti a várostörténet kereteit. Fentebb már utaltam rá, milyen szorosan összekapcsolódik a kötetben az esztétikum és a történetiség problémája. Erre a fényképek mellett Békés Márton szövegei is ráerősítenek. „A légoltalmi pince egyet jelentett a modernséggel" – írja például a szerző, aki Budapestet „melankolikus városnak" nevezi, amely „hősiesen védi életét és emlékeit". Az ilyen állítások továbbgondolásra késztetnek és filozofikussá teszik a városi sétát. Mit jelent számunkra Budapest? Kik vagyunk mi? Van-e sorsunk? Mit jelent létezésünk történetisége és térbelisége? Előmerészkedjünk-e a modernség légoltalmi pincéjéből? Miről árulkodik a város heroikus melankóliája? Csak néhány kérdés, ami túlmutat a könyv szűken vett történettudományi igényén.

Jellemző, hogy a magyarban a „jelen" szó milyen szoros kapcsolatban áll a múlttal, tehát mindazzal, ami többé nincs jelen. A jelenlét számunkra a múlt lenyomataihoz fűződő aktív viszonyt, egészen pontosan nyomkövetést feltételez, és a jelek értelmezését implikálja. Jelen lenni Budapesten annyi, mint követni és értelmezni az előttünk járók nyomait: saját magunk jelenlétesítése is szorosan összefügg ezzel a jelentésfejtéssel. A kötet képanyaga ennek megfelelő titokzatosságot sugall, mintha a nyomolvasás feladata a továbbiakban az olvasóra hárulna. Az észak–dél csapásirányú utcákról készült képek némelyikén látjuk, hogy az árnyékok már a szemmagasságunk fölé emelkedtek. A könyv olvasása végső soron azt érteti meg velünk, hogy hosszú sétánk után hermeneutikai szürkületben kell hazatalálnunk.

Czopf Áron